

Vold i hjemmet – barns strategier

Carolina Øverlien

UNIVERSITETSFORLAGET

Vold i hjemmet

Carolina Øverlien

Vold i hjemmet

– barns strategier

UNIVERSITETSFORLAGET

© Universitetsforlaget, Oslo, 2020

ISBN: 9788215044286

1. utgave, 1. versjon, Universitetsforlaget, 2020

E-utgaven baserer seg på 1. trykte utgave, Universitetsforlaget 2012, 2. opplag 2016

Oversettelse: Inger Sverreson Holmes

Elektronisk tilrettelegging: Universitetsforlaget

Omslagsdesign: Nina Lykke

Sats/design: Rusaanes Bokproduksjon AS

Forfatteren har mottatt støtte fra Det faglitterære fond.

Materialet i denne publikasjonen er omfattet av åndsverklovens bestemmelser. Uten særskilt avtale med Universitetsforlaget er enhver eksemplarframstilling og tilgjengeliggjøring bare tillatt i den utstrekning det er hjemlet i lov eller tillatt gjennom avtale med Kopinor, interesse-organ for rettighetshavere til åndsverk.

www.universitetsforlaget.no

post@universitetsforlaget.no

Innhold

Forord fra barneombudet	9
Forord	11
Leserveiledning	13
Kapittel 1	
Innledning	15
Formål og problemstillinger	20
Begrepsbruk	20
Barn og ungdom	20
Barneperspektiv	20
Vold, seksuelle overgrep og omsorgssvikt	21
Fysisk vold mot barn	22
Psykisk/emosjonell vold mot barn	22
Seksuelle overgrep mot barn	23
Fysisk omsorgssvikt	23
Psykisk/emosjonell omsorgssvikt	23
Barn som opplever vold i hjemmet	23
Traumer	24
Definisjoner og omfang	25
Å definere «barn som opplever vold i hjemmet»	25
Omfang	26
Forskningsfeltet – konklusjoner og kunnskapshull	31
De aller minste	33
De litt eldre	33
De voksne	34
Posttraumatisk stresslidelse	35
Coping og resiliens	36
Barn med annen etnisk opprinnelse	40
Nordisk forskning	43
Barn som opplever vold, og deres rolle som aktører	44

Overlapping mellom forskjellige typer vold og omsorgssvikt	45
Teoretiske utgangspunkter	47
Teori som samfunnsmålestokk	47
Barndomssosiologi	48
Narrativ teori	50
Kapittel 2	
Metode og fremgangsmåter.	53
Bakgrunn og arbeidsprosess	53
Informantene	56
Generell bakgrunnsinformasjon	57
Intervjuene	58
Det fortellerfokuserte forskningsintervjuet	61
Tematisk analyse	63
Narrativ analyse	64
Å være forsker på et krisesenter	66
Kapittel 3	
Åtte historier om vold	68
Å leve i et voldsvelde	89
Grov og livstruende vold over lang tid	90
Mangel på hverdag	90
Å stadig være i beredskap, klar for det verste	91
Kontroll, trusler og «bizarre handlinger»	92
Den umulige handlingen	92
Oppsummering og diskusjon	96
Spørsmål til diskusjon	98
Kapittel 4	
Barna og ungdommenes strategier	99
Før voldsepisoden	103
Forebygge	104
Dempe	109
Oppsummering og diskusjon	116
Under voldsepisoden	119

Gå mellom	119
Beskytte seg selv og/eller søsknene sine.	126
Tilkalle hjelp	131
Oppsummering og diskusjon	136
Etter voldsepisoden	139
Være en støtte	139
Ta igjen	141
Oppsummering og diskusjon	143
Spørsmål til diskusjon	145

Kapittel 5

Samfunnets respons.	146
Generelt om å søke hjelp fra samfunnet	147
Skolens respons	150
Støtte og hjelp i tiden med vold	150
Støtte og hjelp etter oppbruddet	153
Ingen støtte i eller etter tiden med vold	156
Politiets respons	160
Barnas opplevelser av møtet med politiet	162
Barnas innstilling til og forestillinger om politiet	165
Barnevernets respons	173
Barnas og ungdommenes forestillinger om barnevernet . . .	174
Barn og ungdommers opplevelse av å møte barnevernet . .	177
Oppsummering	187
Holdepunkter for profesjonelle hjelpere	190
Spørsmål til diskusjon	192

Kapittel 6

Handlingsrom – et spørsmål om forhandling.	193
Voldens alvorlighetsgrad.	194
Forholdet til voldsutøveren	195
Etnisitet	197
Sosialt nettverk.	199
Alder	201
Oppsummering og diskusjon	202
Spørsmål til diskusjon	203

Kapittel 7

Veien videre for barn som opplever vold i hjemmet

– sluttdiskusjon og praktiske implikasjoner	204
Hovedfunn.	204
En stemme som høres	207
Gjøre motstand	210
Veien videre for barn som opplever vold i hjemmet	214
Fremtidige forskningsspørsmål.	217
Sluttord fra Simon, 13 år	219

Fem budskap fra barn som lever med vold i hjemmet.	220
--	-----

Referanser	221
----------------------	-----

Etterord

Hjemme best og hjemme verst – møtet med Carolinas barn . .	243
--	-----

MAGNE RAUNDALEN

Stikkord.	247
-------------------	-----

Forord fra barneombudet

Kjære leser

Du sitter nå med en særdeles viktig bok i hånden. En bok som handler om barn som opplever vold i hjemmet, og hvordan disse barna utvikler strategier for å sikre seg selv og sin familie både før, under og etter voldsepisodene. 25 barn og unge i alderen 8–20 år forteller sine historier, og viser oss at de er så mye mer enn bare passive ofre for den volden de er blitt utsatt for. Dette er sterke handlende barn og unge, som aktivt forsøker å begrense den volden de selv og deres mødre utsettes for. Det er dessverre også fortellinger om at voksne altfor sjeldent tar seg bryet med å prate med disse barna for å få høre deres versjon av saken, og hva de trenger for å få det bedre.

Mitt første møte med familievold hadde jeg som ung turnuslege. En jente ringte legevakten og fortalte at legen måtte komme med en gang, for mamma trengte hjelp. Synet som møtte meg var en sønderslått mor som lå nærmest bevisstløs i senga, mens storesøster på 9 år hadde samlet sammen alle småsøsknene sine i et annet rom hvor hun satt og trøstet dem. Til tross for at hun også selv var blitt slått hadde hun hatt styrke til å ringe en hun trodde kunne hjelpe, ha omsorg for mor og ivareta småsøsknene sine. I tillegg kunne hun fortelle doktoren at alle måtte komme seg ut av huset før pappa kom tilbake, at de trengte et trygt sted å overnatte til han hadde roet seg ned og at det kunne ta noen dager så det var viktig at småsøsknene fikk med seg skolesekkene sine. Den snarrådigheten, verdigheten og det motet denne jenta viste gjorde dypt inntrykk på meg, og bør minne oss alle om at barn som henne er helter like mye som ofre.

Hva kan vi lære av disse fortellingene? At barn ofte handler i krisesituasjoner, de er ikke bare passive tilskuere til volden. De søker aktivt løsninger for å beskytte seg selv og sin familie. Ved å anerkjenne at disse barna er så mye mer enn svake, passive voldsofre kan vi hjelpe dem til å tro på sin egen styrke og muligheter, og slik hjelpe dem til å gå videre med livene sine.

Denne boka lærer oss også om hvor viktig det er å se barna som selvstendige individer med krav på å bli tatt på alvor. FNs barnekonven-

sjons artikkel 12 sier at barn har rett til å bli hørt i saker som angår dem, og at barns mening skal tillegges vekt. Barneombudet etablerte i 2006 en ekspertgruppe bestående av barn som har erfaring med vold i familien. Deres erfaringer og ønsker stemmer godt overens med det vi erfarer i denne boka. Mange har hatt overraskende liten kontakt med det offentlige hjelpeapparatet, som barnevern og politi. Barna er også opptatt av å bli tatt mer på alvor i sitt møte med hjelpeapparatet, og opplevde ofte at hverken barnevern eller politi snakket med dem om hvordan de hadde det hjemme. Som en gutt fortalte; når det til slutt ble så ille at jeg måtte ringe til politiet for at pappa ikke skulle drepe mamma, var det viktig å bli tatt på alvor og at politiet kom med en gang!

Skolen er den eneste arena som har nesten daglig kontakt med alle barn. Det er derfor viktig at også lærere og andre som jobber på skolen vet hva det gjør med barn å leve med vold i familien. Disse barna trenger å ha noen på skolen å snakke med, og forståelse for at både utagerende atferd og nedsatte skoleprestasjoner er normalt i en slik situasjon. De trenger omsorg, interesse og mulighet for spesiell tilrettelegging.

Vi må alle ta ansvar, enten vi er profesjonelle hjelpere, lærer, familie, nabo eller venn. Vi må aldri unnlate å si ifra når vi ser at et barn har det vondt. Dessverre er det fremdeles slik at tanken på å beskyldte voksne omsorgspersoner for noe de ikke har gjort, oppleves som mye verre enn å risikere at et voldsutsatt barn ikke får den hjelpen det så inderlig trenger. Vi må slutte å tenke på dette som angiveri, men heller tenke på det som god omsorg og at vi slik kan redde et barns liv.

Anne Lindboe,
Barneombud

Forord

I flere år har jeg hatt et ønske om å skrive en bok om barn som opplever vold i hjemmet. Dette ønsket har vokst frem av flere grunner. Jeg har opplevd sterke møter med barn og ungdommer i utsatte livssituasjoner. Som forsker har jeg over flere år hatt det privilegiet å befinne meg midt i forskningsfeltet om vold i nære relasjoner og barnets situasjon. I forskningsarbeidet har jeg ofte vært frustrert over at den kunnskapen jeg har fått gjennom møtene med barna, ikke har stemt overens med de forestillingene som formidles på forskningsfeltet om de samme barna. Jeg har derfor et ønske om å bidra til ny kunnskapsutvikling, nyanseering og ettertanke. I tillegg er jeg så heldig å ha en arbeidsgiver, Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress (NKVTS), som har støttet dette prosjektet, og et forlag – Universitetsforlaget – med redaktørene Wenche Bjørnebekk og Ida Myhre-Nielsen, som ser behovet for å formidle forskningsbasert kunnskap om barn og vold.

Jeg vil takke alle barn og ungdommer som så modig og åpent har latt meg få ta del i sine historier om vold. Jeg er takknemlig for tilliten, full av respekt for deres livserfaringer og glad for at nettopp jeg fikk privilegiet å møte dere. Jeg er overbevist om at jeg kommer til å høre mer om dere i fremtiden. «Aref», ikke glem at du skal hjelpe og lede andre gutter som har det vanskelig. Og «Nouri», du skal være med på å bygge opp det nye landet!

Fra ønske til ferdig manus er likevel veien lang. Jeg vil rette en stor takk til alle mine kolleger og «ekspertlesere»: Jon-Håkon Schultz, NKVTS, Margrethe Seeger Halvorsen, UiO, Yngvil Grøvdal, NKVTS, Reidun Dybsland, RVTs Vest og Barnehuset Bergen, Egil Nygaard, NKVTS, Marie Louise Seeberg, NOVA, Anne Jansen, HiO, Geir Aas, Politihøgskolen, Synne Stensland, NKVTS og i særdeleshet min generøse og kunnskapsrike kollega Kristin Skjorten, NKVTS, som har lest og kommentert boka i sin helhet. Takk til bibliotekar Hege Eriksen Oswald for hjelp med referanser og til Magne Raundalen for et fint etterord.

Jeg dedikerer denne boka til professor Margareta Hydén, Linköping Universitet. Grunnpillarene til boka står på ditt mer enn 30 år lange arbeid for voldsutsatte kvinner og barn, ditt dype engasjement og din kloke veiledning.

Alle eventuelle feil er likevel mine egne.

Oslo, august 2012

Carolina Øverlien

Leserveiledning

Denne boka handler om barn og ungdom som opplever vold i hjemmet, og deres handlingsstrategier ved voldsepisodene. Den bygger på en forskningsstudie som er en fortsettelse av mine tidligere studier om barn på krisesentre og barn som opplever vold. Kjernen i boka er 25 barn og ungdommer og deres historier om den volden de har opplevd i hjemmene sine, ofte gjennom hele livet. Men boka har flere ambisjoner enn det å beskrive. Leseren får en oppdatert gjennomgang av relevant forskning på feltet, fremfor alt i innledningen av boka, men også i de empiriske kapitlene. Relevant teori brukes som verktøy for å forstå ungdommenes situasjon utover det rent deskriptive, og metoden blir grundig beskrevet for at leseren skal få innblikk i hvordan forskningsmaterialet er samlet inn, og hvilken tilnærming jeg har hatt som forsker under arbeidet. Til slutt knytter boka resultatene sammen og diskuterer hvilke implikasjoner, både teoretisk og praktisk, slutningene har eller bør komme til å få. Målet mitt er at du som leser, *både* skal få en forståelse av voldsutsatte barn og ungdommers livssituasjon, at deres stemme kommer nær og berører, *og* at du – ved hjelp av bakgrunnskapitlene og den teoretiske analysen – skal få kunnskaper som kan bidra til en dypere forståelse, nye perspektiver og kanskje også en endret arbeidsmåte.

De mer teoretisk interesserte leserne kan velge å lese «Teoretiske utgangspunkter for denne studien», mens den som er mer interessert i temaet barn som opplever vold, og hva en forsker kan si om denne gruppen, kan lese «Forskningsfeltet Barn som opplever vold i hjemmet – konklusjoner og kunnskapshull». Den som er interessert i problemets omfang og de begrepene vi bruker når vi snakker om det, kan lese «Definisjoner og omfang». Uansett anbefaler jeg å lese «Formål og problemstillinger», slik at man vet hva boka handler om, og «Informantene» for å vite litt om de barna og ungdommene det er fokus på i boka. Hvis de empiriske kapitlene (kapittel 3–6) virker overveldende, foreslår jeg at du går rett til oppsummeringen og diskusjonen i slutten

av hvert empiriske kapittel eller «Hovedfunn» i begynnelsen av kapittel 7. Tanken er altså at forskjellige lesere med forskjellige grunnkunnskaper og interessefelter kan velge eller velge bort forskjellige kapitler.

Jeg tenker meg at du som velger å lese denne boka, er en av alle de engasjerte og kunnskapstørste deltakerne jeg har hatt ved de forelesningene og konferanseinnleggene jeg har holdt gjennom mange år. Kanskje er du pedagog, psykolog, barnevernspedagog eller sosialarbeider. Kanskje arbeider du for barns rettigheter, jobber på et krisesenter eller har en stilling der dine beslutninger har betydning for barn i vanskelige livssituasjoner. Kanskje er du forsker eller saksbehandler. På en eller annen måte vet jeg at du er interessert og engasjert i spørsmål som dreier seg om barn, og er like overbevist som jeg om at de har rett til et liv uten vold. Jeg håper denne boka kan gi deg kunnskaper og styrke til å fortsette det viktige arbeidet ditt.

Kapittel 1

Innledning

For noen år siden intervjuet jeg ei jente som den gangen var 12 år, og som hadde vokst opp med en far som utsatte moren for fysisk og psykisk vold og seksuelle overgrep. I tillegg til at jenta og broren hennes måtte oppleve volden mot mor, utsatte faren også henne og broren for fysisk vold og seksuelle overgrep. Gjennom 9 år var hun tvunget til å oppleve at den som burde ha beskyttet henne fra redsler, trusler og smerte, var nettopp den samme som påførte henne det. Den som var hovedmålet for volden hans, befant seg i krise og kunne dermed ikke gi jenta den omsorgen hun trengte så sårt. Da hun var 9 år gammel, gikk jenta til en lærer hun hadde tillit til, og fortalte om farens vold, vel vitende om at det kunne innebære slutten for henne og moren hennes. Det ble begynnelsen på en prosess som også medførte vanskelige opplevelser i form av ikke-barnevennlige møter med politi, sosialvesen og rettsvesen, men som førte til at faren hennes ble dømt og straffet for handlingene sine.

Under analysen av intervjuet med jenta ble hennes *evne til handling* blant aspektene som havnet i forgrunnen av historien. Det var hun som trakk i nødbremsen, hun som valgte å trosse farens forbud og fortelle omverdenen om de mest intime detaljer fra barndomslivet sitt, og hun som satt foran meg og sa at hun ville fortelle for at andre barn skulle få hjelp tidligere og slippe alle årene med vold og overgrep som hun hadde opplevd. Detaljert og engasjert beskrev hun handlingene sine, som i mange tilfeller var nøye overveid og strategisk planlagt. Hun så seg selv som en ekspert, ikke bare på sitt eget liv, men en med kunnskaper og erfaringer som kunne hjelpe andre barn i samme livssituasjon.

Møtet med denne jenta og mange andre barn gjennom årene, som på lignende måte har beskrevet seg selv som handlende aktører i en kaotisk og potensielt traumatiserende livssituasjon, har fått meg til å reagere på diskursene som fremdeles i stor grad råder om barn som ofre – og dermed trengende – ikke i sin status som individer, men som en kategorisk

definisjon. Jeg har også reagert på den rådende diskursen om barndom som noe definerbart og universelt, som man dermed kan miste eller beholde. Jeg har deltatt i utallige konferanser der barn som har opplevd vold i hjemmet, beskrives som «ødelagt» og «skadet for livet» og deres barndom som «tapt». I media – og særlig i tabloid – sammenheng, kan det ensidige søkelyset på barn som ofre, ta nærmest groteske former, der barns «uskyldighet» og «renhet» beskrives og illustreres ved hjelp av språk og bilder som er sterkt emosjonelt ladet. Man kunne finne et lignende syn på barn i en kampanje som nylig var på T-banen i Oslo: plakater med et lite barn med bleie som sto bak et fengselsgitter, var klistret på alle veggene. Teksten som hørte til bildet, handlet om hva overgrep mot et barn innebærer for barnet – et liv for alltid bak gitteret. På tross av kampanjers gode intensjoner, også i dette tilfellet, og muligens et tydelig budskap til potensielle overgripere – hvilket fremtidshåp gir dette til alle dem som en eller annen gang i livet har vært utsatt for overgrep, og som sto i denne T-banevognen nettopp denne morgenen? Og hvilket budskap gir man til «hjelperne»? At hjelpen er forgiveves?

Men det er ikke bare den allmenne diskursen om barn, slik den råder i medier og reklame, som gjenspeiler dette synet. For snart 10 år siden kom Mullender et al. (2002) ut med den banebrytende boka *Children's perspectives on domestic violence*. De konstaterte at den tidlige forskningen fra Nord-Amerika var basert på «the deficit model of childhood», og at barn i henhold til denne tradisjonen ble presentert i rapporter, artikler og konferanseinnlegg som passive og stille. Ved optimistisk å kalle det første kapitlet i boka for «A shift of approach» ser det ut til at forskerne ville argumentere for at tiden nå var inne for å endre perspektiv på problemet. Nesten 10 år senere kan vi konstatere at det bare delvis ble slik. Forskningen rundt barn som opplever vold, har vært dominert, og domineres fremdeles, av en medisinsk diskurs der de ses som ofre og passive mottakere for potensielt traumatiserende hendelser. Vekten blir dermed lagt på å måle reaksjoner og kategorisere symptomer. Denne typen forskning kommer i hovedsak fra Nord-Amerika og har vist at barn som har opplevd vold, er i en tydelig risikogruppe sammenlignet med en «normalgruppe», det vil si at de har en økt sannsynlighet for å utvikle forskjellige typer psykiske og atferdsmessige problemer, og de har økt risiko for selv å bli utøvere av fysisk

vold og seksuelle overgrep. Den hovedsakelig psykologiske forskningen med utviklingspsykologisk utgangspunkt har bidratt til økt bevissthet om de psykologiske, atferdsmessige – og i senere tid også medisinske – problemene som disse opplevelsene kan føre til. Den uvitenheten og mulige ønsketenkningen som handler om at barna ikke opplever volden, ser derfor ut til å være tydelig motsagt. Jeg vil på ingen måte undervurdere denne forskningen. Likevel kan dette temmelig ensidige perspektivet føre til at behandlingen av voldsutsatte barn – og metodene som utvikles, legger vekt på barnas offerposisjon fremfor også å se dem som aktører.¹ Det ensidige på symptomer og effekter gir ikke plass til kunnskapen mange av dem som arbeider med barn som opplever vold i hjemmet besitter: at et stort antall av dem ikke viser noen symptomer, og at mange lever et liv som på mange måter ligner andre barns liv. Det å ensidig definere denne gruppen barn som avvikere og psykisk ustabile, er å gjøre dem en stor bjørnetjeneste.

I denne boka vil jeg gi et bilde av barn som opplever vold, som er et alternativ til det rådende – som er beskrevet ovenfor. Jeg vil beskrive deres livsmiljø heller enn de enkelte hendelsene av vold som de utsettes for. Jeg kommer til å gjøre det ved å løfte frem stemmene til 25 barn og ungdommer som har opplevd fars vold mot mor. Her gjør jeg et valg. Fordi informantene er barn som har opplevd menns vold mot kvinner, kommer jeg ikke til å diskutere den volden mødre kan utsette barna og barnas fedre for. Dette innebærer ikke at barn ikke kan utsettes for og oppleve vold fra mor, og ingenting tyder på at slik vold er mindre vanskelig å oppleve for barn. Her er behovet for mer forskningsbasert kunnskap stor.

Mange av barna i studien som denne boka bygger på, har også selv vært utsatt for fysisk vold, i tillegg til omsorgssvikt, og i noen tilfeller også seksuelle overgrep. I de empiriske kapitlene ønsker jeg å belyse hvordan alt dette henger sammen. Hvordan den fysiske volden mot moren er koblet til den fysiske volden mot barnet, hvordan den fy-

1 Denne boka tar i liten grad opp spørsmålet om behandling og støttetilbud til barn som opplever vold i hjemmet. I Sverige er det nylig gjennomført et omfattende forskningsprosjekt om barn som opplever vold i hjemmet, og effekten av de forskjellige støttetilbudene som finnes for denne gruppen barn. Interesserte lesere henvises til denne rapporten (Broberg et al., 2011).

siske volden er forbundet med psykisk vold – som trusler og krenkelser, og hvordan alle de forskjellige typene vold skaper et livsmiljø som i verste fall gjennomsyres av vold og voldens negative konsekvenser. Jeg kommer til å sette søkelyset på barnas beskrivelser av seg selv som handlende individer, hva det er som muliggjør og hindrer handling, og hvordan de tenker om handlingene sine i fremtiden. Definisjonen av «handlende» er bred og kan omfatte alt fra å skille foreldrene fysisk til å gjemme seg i et hjørne sammen med søsknene sine. Men det kan også omfatte det å si til seg selv: «Volden må ta slutt. Jeg vil ikke ha dette i livet mitt.»

Jeg har lagt vekt på å unngå det passive språket som barn, og da særlig barn i vanskelige livssituasjoner, ofte omtales med. For å låne Solbergs (2001) formulering ønsker jeg å bevege meg fra et mangelperspektiv til et mulighetsperspektiv. Dermed holder jeg meg til en gruppe forskere i Norden og England som velger et barnesentrert perspektiv på spørsmålet om barn og vold. Dette er på linje med det tverrvitenskapelige paradigmet barndomssosiologi (se for eksempel Kristinsdóttir, 2011; Eriksson & Näsman, 2008; Solberg, 2007; Mullender et al., 2002). Innenfor dette paradigmet ser man barnet som interessant i sin egen rett, uten at det er nødvendig å sammenligne med voksne, og barndom ses som noe annet enn veien som leder til voksenlivet. Det å være barn er noe mer enn ikke å være voksen. Barndom forstås ikke som noe absolutt som man kan ha/miste eller oppleve / ikke oppleve, og den er like mangefasettert som voksenlivet. Likevel ønsker jeg ikke å male et romantisert bilde av barns fortreffelighet og ubegrensede muligheter, slik man av og til kan se i barne- og ungdomsforskningen. Barns og ungdommers liv har visse betingelser. På den ene siden begrenses livet deres, spesielt livet til barn og unge som opplever vold, av voksnes makt i form av fysisk overlegenhet, rettigheter og fortrinnsrett når det gjelder beslutninger og tolkninger. På den andre siden finnes det plass i barns liv til selvstendig handling og arenaer der handlinger blir mulige. Det interessante blir å utforske spenningsfeltet mellom disse. Vi løser heller ikke verdens problemer ved å lytte til barn. Barn skal ikke eksotiseres. De lever heller ikke i «et fremmed land» eller med spesielle gaver vi voksne ikke har tilgang til. Barn er like kloke og like lite kloke som voksne og fortjener å møtes på samme måte. Men det burde samtidig